

ako protipól spoločensko-ontologických negatívno-dialektických predstáv tzv. kritickej teórie frankfurtskej školy.

Hermannova rozsiahla práca poskytuje čitateľovi možnosť preniknúť do hlbín myšlienkového sveta jednej z veľkých a mimoriadne komplikovaných postáv nášho storočia. Obzvlášť cenné je na nej práve to, že sa autorovi podarilo presvedčivo zachytiť Lukácsovu vnútornú rozpornosť a zložitý ideový vývin. Nemalou mierou k tomu určite prispelo to, že neponúka len chronologickú analýzu diela a celkový obraz jeho osobnosti dokresľuje

životnými osudmi a praktickými postupmi. Opiera sa pri tom o znalosť rozsiahlej sekundárnej literatúry, ale aj o osobné kontakty a spoluprácu s Lukácsom. I keď monografia nepodáva komplexnú analýzu celej tvorby (čo koniec-koncov presahuje možnosti jednej práce) a má prevažne interpretačný charakter, je rozhodne hodnotným príspevkom k dejinám marxistickej filozofie a pre šírku svojho záberu je zaujímavá nielen pre filozofov a estetikov, ale i literárnych teoretikov.

Magda Holubová

SOVIETSKA MONOGRAFIA O SOKRATOVI

F. CH. KESSIDI: Sókratés. Svoboda, Praha 1980, 203 s.

Po slovenskom vydaní Kessidiho knihy *Od mýtu k logu* (Bratislava 1976) vyšla v českom preklade jeho ďalšia pozoruhodná práca, venovaná azda najslávnejšej a súčasne najzáhadnejšej postave antickej filozofie — Sokratovi. Autor sa v nej pokúsil vyložiť teoretický obsah Sokratovho učenia, určiť zmysel a význam jeho činnosti v širšom kontexte sociálno-politických dejín a celkovej ideovo-duchovnej atmosféry vtedajšieho Grécka. Kessidiho monografia je podnetným historicko-filozofickým príspevkom k riešeniu stále aktuálnej „sokratovskej otázky“.

Z čoho vlastne pramení vznik tzv. problému Sokrata? Je všeobecne známe, že Sokrates nezanechal nijaký písomný odkaz. Všetky informácie o jeho živote a učení čerpáme z diel jeho žiakov a priateľov (filozofa Platóna, historika Xenofónu), ako aj z prác neskorších autorov (najmä Aristotela), z ktorých každý chápal, vysvetľoval a hodnotil postavu tohto mysliteľa svojším spôsobom. Opiera-

júc sa o tieto historické pramene a novšiu literatúru o Sokratovi, ktorá má v posledných desaťročiach stúpajúcu tendenciu, Kessidi hľadá vlastnú odpoveď na staronovú otázku, či je vôbec možné — vzhľadom na uvedené okolnosti — Sokrata objektívne poznať. Metodologickým východiskom je preňho dôsledná konfrontácia jestvujúcich správ o Sokratovi s jeho dobou. Svoju knihu začína preto výstižnou charakteristikou epochy, tej duchovnej atmosféry, v ktorej Sokrates žil a pôsobil. Sokratove osobné osudy opisuje v najužšej spätosti s jedným z najnapätejších období v aténskyh (a vôbec gréckych) dejinách. Snaží sa čo najadekvátnejšie určiť Sokratovo miesto a jeho význam v dejinách Atén a gréckej kultúry, odhalí historickú a myšlienkovú podmienenosť jeho učenia.

Jednou zo zložitých a často pertraktovaných otázok je Sokratov vzťah k aténskej demokracii. Sovietsky bádateľ odmieta rozšírený názor o Sokratovom antidemokratizme, resp. aris-

tokratizme. Dôvodí, že v Sokratovom zápornom vzťahu k akémukoľvek porušovaniu zákonnosti, v jeho výzve riadiť sa podstatou zákonov nebolo nič nedemokratického. Podľa jeho názoru „Sokrates bol stúpencom umiernennej demokracie, analogickej tej, ktorá sa konštituovala v Aténach za Perikla“. (s. 36) Rozhodujúcu úlohu Sokrates pripisoval prísnemu dodržiavaniu zákonov a nevyhnutnému kvalifikovanému spravovaniu štátu. V zmysle tejto svojej základnej požiadavky kritizoval prax výberu úradníkov losovaním, propagoval myšlienku, že je účelné nahradiť losovanie hlasovaním. A práve táto kritika, ako sa ukazuje aj v knihe, sa už od antiky využívala a využíva ako hlavný argument pre tvrdenie o Sokratovom antidemokratizme. Autor vyvracia toto tvrdenie výstižným rozborom Sokratových názorov na štát a vládnutie, ktoré očividne predstihli svoju dobu.

Významnou Sokratovou zásluhou bolo aj to, že podobne ako sofisti obrátil pozornosť teoretického myslenia na problém človeka a jeho života a tým akoby „humanizoval“ filozofiu. Stredobodom pozornosti preňho bol človek a jeho správanie, zmysel filozofie videl v pochopení vnútorného sveta človeka, v odhaľovaní „prvopočiatkov“ ľudských skutkov a činností. Kessidi podrobne vysvetľuje, v čom konkrétne spočíval presun filozofickej orientácie z kozmologickej problematiky na antropologickú. Ako píše, „podľa Sokrata majú vedy o človeku veľkú prevahu nad vedami o prírode, pretože ich skúmanie poskytuje človeku to, čo najviac potrebuje, t. j. umožní mu poznať seba samého a svoje veci, určiť program a cieľ svojej činnosti, jasne pochopiť, čo je dobré a zlé, krásne a ošklivé, pravdivé a mylné“. (s. 55) Pri charakteristike Sokratovho učenia autor dôsledne ukazuje, čím sa podstatne odlišovalo od učenia sofis-

tov. Vyzdvihuje to nové, čo vniesol Sokrates predovšetkým do pojmov „filozofia“ a „filozof“. Zdôrazňuje, že za jeden z charakteristických znakov pravdivej filozofie a ozajstného filozofa pokladal uznanie jednoty vedenia (znalosti) a cnosti, ale aj úsilie o realizáciu tejto jednoty v živote. V Sokratovom chápaní sa filozofia teda neobmedzuje na čisto teoretickú činnosť, ale zahŕňa aj činnosť praktickú, t. j. dobré skutky, správne konanie. Filozofom je podľa neho ten, kto naozaj uskutočňuje svoju filozofiu.

V ďalšej časti knihy sa analyzuje podstata Sokratovej filozofickej činnosti, ktorá mala formu dialógov, živého rozhovoru, skúmania problémov metódou postupného kladenia otázok a získavania odpovedí. Vedenie dialógu, ktoré si Sokrates zvolil ako náplň života a spôsob filozofovania, pokladá autor taktiež za príčinu jeho literárneho mlčania, vedomého odmietania písaného výkladu.

Osobitnú pozornosť autor venuje Sokratovej dialektike, dôkladne rozoberá všetky základné prvky jeho dialektickej metódy (založenej na kladení otázok a získavaní odpovedí) — pojmové vymedzenie, indukciu, analógiu v indukciu, hypotézu. Ukazuje, že v Sokratovom chápaní je dialektika metódou skúmania pojmov, spôsobom, ako ich presne vymedziť. Dialektiku ako spôsob odhaľovania pravdy pokladal Sokrates predovšetkým za metódu vymedzovania etických pojmov, t. j. za metódu nachádzania všeobecných a podstatných znakov daného pojmu, ktoré vyjadrujú jeho podstatu. Kessidi pritom zdôrazňuje, že pri skúmaní etických pojmov Sokrates sledoval konštruktívny a pozitívny cieľ a nielen cieľ polemický, ako tomu bolo u sofistov. Pri zisťovaní obsahu etických pojmov a noriem široko využíval indukciu, „dôkazy z návodu“ (prechod od jedinečných príkladov k všeobec-

nému vymedzeniu pojmov), analógiu, porovnávanie, ako aj hypotézu, predbežné vymedzenie. Hypotézu chápal ako predpoklad, domnienku, umožňujúcu všestranné hľadanie pravdy, t. j. taký rozbor problémov, ktorý umožňuje jednak overenie pravdivosti záverov vyplývajúcich z predpokladov, jednak pozmenenie a spresnenie daného predpokladu, nahradenie ho správnejším a spoľahlivejším. Autor zároveň upozorňuje na rozdiel medzi Sokratovým ponímaním hypotézy a jej dnešným chápaním.

Pozoruhodná je autorova analýza Sokratovej irónie, ktorá bola charakteristickou črtou jeho dialektickej metódy a bola čosi viac než bežná irónia. Kessidi zdôrazňuje predovšetkým jej kladný obsah, ktorej „cieľom nie je iba demaskovať a negovať, ale aj pomáhať človeku, aby sa stal slobodným, prístupným pravde a oživeniu svojich duchovných síl“. (s. 93—94) Sokratova irónia pramenila z lásky k múdrosti, snažila sa túto lásku (ako najvyššiu hodnotu) prebúdzat a tým vlastne sledovala konštruktívne ciele. Bola „výzvou k neustálemu skúmaniu všetkého dôležitého, výzvou k pravdivosti a úprimnosti“ (s. 93), no na druhej strane sa vysmievala všetkému falošnému a pseudodôležitému, bola namierená proti predstieranej dôstojnosti, proti slepej úcte k tradíciám a k rôznym falošným autoritám. Jej hlavným poslaním bolo povzbudiť u spolubesedníka potrebu sebapoznávania a sebazdokonaľovania.

Ústrednou je tretia kapitola knihy, v ktorej sa podrobne rozoberá Sokratovo etické učenie. Autor sa najprv usiluje preskúmať Sokratovu interpretáciu delského výroku „poznaj seba samého“, ktorý sa stal základnou zložkou jeho učenia a vedúcim princípom celej jeho činnosti. Konfrontáciou prameňov s „duchom“ Sokratovho učenia a obrazom o jeho osob-

nosti dospieva k záveru, že aténsky mysliteľ chápal sebapoznávanie predovšetkým ako „poznatie vlastného vnútorného sveta človeka, ako to, že si človek uvedomí, že zmysluplný život, duševné zdravie, harmónia vnútorných síl a vonkajšej činnosti, uspokojenie z mravného správania sú najväčším šťastím a najvyššou hodnotou“. (s. 100) Osobitne vyzdvihuje Sokratovo rozlišovanie skutočného vedenia (porozumenia) a roztrieštených vedomostí, ktoré sú skôr mienkou alebo predstavou. Úsilie o porozumenie bolo pre Sokrata charakteristickou črtou filozofie a filozofa.

V ďalšej časti autor venuje pozornosť Sokratom nastolenej otázke vzťahu vedenia a cnosti. Jeho zásluhu vidí najmä v tom, že dôsledne zdôrazňoval vedomú voľbu spôsobu konania na základe vedomostí a skúseností. Podľa Sokrata je cnosť vedenie a nereseť je nevedomosť. Zlé skutky sa páchajú z nevedomosti a dobré sa uskutočňujú na základe vedenia. Avšak vedenie, ako ukazuje autor, chápal iba ako etické vedenie, ako znalosť dobra a zla, t. j. vedenie, ktoré privádza k správny, cnostný činom. V súvislosti s interpretáciou Sokratovej tézy „cnosť je vedenie“ sa Kessidi osobitne zaoberá Aristotelovou kritikou Sokratových etických paradoxov. Táto kritika výrazne ovplyvnila hodnotenie Sokratovej etiky v dejinách európskej filozofie. Hlbokou analýzou autor odhaľuje pramene diferencií medzi Sokratom a Aristotelom. Oprávnené hovorí, že „v rôznosti a nesúlase ich názorov sa odráža rozdiel medzi ideálom a skutočnosťou“. (s. 138) Sokratovo zameranie na realizáciu mravného spôsobu života cestou intelektuálneho a mravného sebazdokonaľovania a zdokonaľovania druhých hodnotí ako idealistické a poloutopické. Sokratova historická zásluha spočíva podľa autora v hľadaní etických

definícií, v tom, že sa vďaka nemu etika a etické pojmy stali predmetom filozofických bádání. Keďže v Sokratovom učení ako pevný základ a podstata etických pojmov vystupuje dobro (agathon), v knihe sa venuje chápaniu tohto pojmu zvláštna pozornosť. Akcenuje sa myšlienka, že najvyšším dobrom (múdrosťou) v Sokratovom chápaní je nielen vedenie, ale aj realizácia cností, voľba dobra.

Zo Sokratovho učenia o duši autor vyzdvihuje najmä to, že ako prvý z gréckych filozofov celkom jasne nastolil otázku vzťahu duše a tela z čisto filozofického hľadiska. Pokiaľ ide o riešenie otázky nesmrteľnosti alebo smrteľnosti duše, podľa autora pramene neobsahujú úplne presvedčivú odpoveď na túto otázku. Vyslovil názor, že sám Sokrates ponechal túto otázku otvorenou. „Nie je vylúčené“, píše Kessidi na záver svojich úvah, „že Sokrates dúfal, že je duša nesmrteľná, lebo bol v každom prípade naklonený tomu priať si, aby duše prežila smrť tela.“ (s. 166) Je zajedno s G. Vlastosom v tom, že Sokrates pevne trval iba na jednom, že o dušu (ktorú chápal ako rozumovú aktivitu) sa treba starať rovnako vtedy, keby sme vedeli, že ju stratíme za jediný deň, ako aj vtedy, keby sme vedeli, že bude existovať večne. Autorov výklad Sokratovho etického učenia sa uzatvára analýzou jeho teleológie, ktorá zodpovedala jeho predstavám, že zmysel bytia človeka spočíva v rozumovom a mravnom sebazdokonaľovaní.

Záver publikácie je venovaný výstižnému opisu a analýze priebehu Sokratovho súdneho procesu, ako aj celkovému hodnoteniu jeho duchovného odkazu. Leitmotívom tejto časti knihy je autorovo hlboké presvedčenie, že Sokrates nešiel na smrť ako fanatik-mučeník, ako slepý stúpenec vyznáwanej idey alebo viery, ale ako „mučeník filozofie, presvedčený mu-

drc, ktorý slobodne volil medzi životom a smrťou“. (s. 179) Dôkladné posúdenie literatúry o tejto výnimočnej osobnosti antického sveta oprávňuje autora k záveru, ktorý je súčasne polemikou s bežne sa vyskytujúcimi názormi: „Sokratova smrť nie je ani samovraždou ani justičným omylom. Sokratov postoj k súdu je neoddeliteľný od jeho filozofického zámeru riadiť sa pokynmi svedomia a rozumu. Nemožno ju oddeliť od jeho osobnosti, ktorej bol cudzí konformizmus a prispôboivosť okolnostiam.“ (s. 181)

V monografii má významnú úlohu aj dodatok s výstižným názvom *Nová „obrana Sokrata“*. Autor tu zdôvodnil neoprávnenosť pokusov niektorých súčasných bádateľov „skoncovať so Sokratom“ a „vylúčiť ho“ z dejín filozofie. Ostrie autorovej polemiky je zamerané najmä proti známemu švajčiarskemu vedcovi O. Gigonovi a sovietskemu bádateľovi I. D. Rožanskému, ktorí navrhujú nahradiť historického Sokrata literárnou postavou a v súlade s tým skúmať sokratovskú literatúru metódou, ktorá sa používa pri interpretácii beletrie. Autor krok za krokom vyvracia argumenty stúpenčov názoru o mýtickom, legendárnom pôvode Sokratovej osobnosti a jeho učenia.

Vcelku sa v recenzovanej knihe prejavuje dôkladná znalosť prameňov, autorova odborná fundovanosť a filozofická erudícia. Práca sa vyznačuje originálnym prístupom k riešeniu viacerých zložitých otázok, ich jasným a logickým výkladom. V neposlednom rade treba vyzdvihnúť aj jej literárne hodnoty. Je príkladom, že aj náročná filozofická práca môže byť mimoriadne pútavá. O úspešnosť českého vydania Kessidho knihy sa zaslúžili aj prekladatelia Vilém Herold a Milan Mráz.

Raisa Kopsová